

Šmajš, Josef

K předmětu gnoseologie

In: *Bratislavské přednášky*. Šmajš, Josef (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2002, pp. 233-255

ISBN 8021029633

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/127833>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K předmětu gnoseologie

Klasické gnoseologické uvažování navazující na I. Kanta považovalo poznání za výlučně lidskou reflexi skutečnosti, za její pojmovou interpretaci. Poznání bylo chápáno jako intelektuální rekonstrukce skutečnosti zprostředkovaná etnickým jazykem, jako produkt specifické aktivity lidských smyslů a rozumu. Jeho cílem bylo získávání relevantní informace o vnějším světě člověka, vytváření teorií a obrazů skutečnosti, odhalování pravdy.

Filosofický problém poznání je komplikovaný proto, že vnější ontickou skutečnost musí člověk v procesu poznávání transformovat na pojmy a jazykové struktury společenské duchovní kultury, na sociokulturní informaci, na individuální či kolektivní vědomí.¹ Člověk i jeho vnější přírodní prostředí jsou však našťastí příbuznými ontickými strukturami, jsou produkty téže přirozené evoluce, náležejí k témuž explikátnímu a implikátnímu řádu.² Pojmovým poznáním, které je součástí duchovní kultury, člověk ovšem přírodu nejen mění na jinou než přirozenou informaci. Její přeměnou na informaci sociokulturní z ní může vytvářet i jinou ontickou skutečnost.

Komplikovanost obecných podmínek poznávacího procesu bývá vyjadřována tezí, že člověk není jen přírodní bytostí, že je také bytostí kulturní. Ale podmínky lidského poznání nelze vyjádřit jedinou tezí. I když tyto původně přírodní podmínky radikálně proměnila kultura, zjišťujeme, že kultura zatím neproměnila lidskou biologickou podstatu. Biologické struktury, jimiž člověk svět poznává a jimiž získané poznání

¹ V této věci souhlasíme se S. Komárkem: „Vědomí je v zásadě až velmi pozdní evoluční inovací a zahrnuje jen nepatrnou část celé psychiky, mnohem menší, nežli je třeba viditelná část plovoucího ledovce. Drtivá většina procesů v živých tělech je nevědomá...“ S. Komárek: *Příroda a kultura*, Praha: Vesmír 2000, s. 9.

² Využíváme sice terminologii D. Bohma, ale pojmy *implikátní a explikátní řád* uplatňujeme odlišně: jak v rámci uspořádanosti přirozené, tak v rámci opoziční uspořádanosti kulturní. Srovnej D. Bohm: *Unfolding Meaning*, Mickleton: Gloucestershire 1984, česky *Rozvíjení významu*. Praha, Unitaria 1992, s. 20.

zpředměťňuje, i nadále reprodukuje přirozená evoluce. A přece lidská aktivita, orientovaná sociokulturním poznáním, byla s to zažehnout odlišně onticky konstitutivní proces — kulturní evoluci.³

Vnější skutečnost, která je předmětem lidského poznání, není tedy totožná s přírodou. Jak jsme již naznačili, je tvořena dvěma kvalitativně odlišnými aktivitami (procesy, strukturami): *ontickými procesy a strukturami přirozenými a ontickými procesy a strukturami kulturními*. Přirozené procesy, systémy a struktury, které člověk nevytvořil, se od kulturních procesů, systémů a struktur, které člověk vytvořil, neliší pouze tím, že náležejí k různým ontickým vrstvám (řádům) pozemské skutečnosti. Odlišují se také axiologicky. Jakkoli respektujeme fakt, že kultura existuje pouze díky tomu, že ji vytváří lidská aktivita, v rozporu s tradicí hájíme názor, že její hodnota — viděna z evolučně ontologické perspektivy — není pouze kladná, nýbrž může být i záporná, ambivalentní: závisí nejen na prostorovém rozmachu kultury, nýbrž i na stupni její opozice vůči jednoznačně kladnému hostitelskému systému přírody. A to je jeden z důvodů, proč se evoluční gnoseologie stýká a prolíná s evoluční ontologií (s teorií konstituování přirozené i kulturní skutečnosti). Ontologický, gnoseologický a axiologický aspekt by tedy měl být součástí i našich dalších úvah.⁴

Přitom se ovšem může zdát, že celková teoretická představa světa, o kterou filosofie (ontologie) usiluje, není možná už proto, že lidské smyslově neuronální poznání je jak svou časovou hloubkou, tak svým prostorovým dosahem omezené. Lidé prostě ani vesmír v jeho úplně spontánně tvořivé aktivitě, ani všechny kultury v jejich diferencované aktivitě sociokulturní, náležitě registrovat nemohou. Mohli by snad takto široce chápanou skutečnost po speciální přípravě filosoficky myslet. Ale proto, že i myšlení ontickou aktivitu jakoby zastavuje a redukuje ji na organizační hladinu věcí a jejich ideálních pojmových reprezentací, je nemožné dynamickou skutečnost myšlením objektivně postihnout. Musíme prostě uznat, že myšlením lze skutečnost pouze částečně interpretovat a takto

³ „Lidská společnost se mění kulturní evolucí, a nikoli biologickými změnami.“ S. J. Goul: *The Mismeasure of Man*, New York: W. W. Norton 1996, česky *Jak neměřit člověka*, Praha: Lidové noviny 1997, s. 341.

⁴ Na druhé straně však otázky co je skutečnost, jak skutečnost poznáváme a jakou má skutečnost hodnotu otevírají tři různé problémy, které není snadné současně tematizovat a postihnout v jediné filosofické analýze.

získané poznání považovat za obecně platné. Proto i ontologické koncepty skutečnosti nemohou nebýt redukcemi a interpretacemi. Ale neměli bychom skončit u laciného konstatování, že v pluralitě interpretací nemůže ani věda a filosofie zaujmout zvláštní postavení.⁵

Všechny živé systémy poznávají

Problém adekvátního gnoseologického postizení skutečnosti je ovšem ještě složitější než jsme zatím naznačili. Je třeba vědět, že lidské pojmové poznání není jediné poznání, které existuje. Lidské pojmové poznání je ovšem mimořádně významné proto, že umožnilo konstituovat nepřirodní ontickou vrstvu pozemské skutečnosti — kulturu. Avšak nejen kultura, nýbrž už ontická vrstva pozemského života vznikla díky poznání. Živé systémy totiž dávno před kulturou své vnější prostředí objektivně poznávaly, i když poněkud jinak a nikoli proto, aby se kochaly pravdou. Poznávaly a zpředměňovaly poznání proto, aby přežily. A jejich poznávání dodnes pomáhá reprodukovat a rozvíjet biotickou vrstvu skutečnosti, k níž onticky náleží i člověka jako biologický druh.⁶

⁵Věda i filosofie jsou samozřejmě také interpretacemi, ale jsou nejzávažnějšími pojmovými interpretacemi vůbec. Věda je na přísnou poznávací aktivitu dlouhodobě specializovaná, dodržuje určitá „bezpečnostní pravidla“ poznávání a postupně objevila procedury, jimiž pronikla do mikrosvěta i megasvěta. Neméně významné je však i to, že našla procedury, jimiž své poznatky veřejně testuje (falzifikuje). Problém adekvátního poznání skutečnosti se ovšem nemusí projasnit ani tehdy, když gnoseologie opustí nejvyšší společenskou rovinu poznání (rovinu mezilidské jazykové komunikace) a sestoupí až na úroveň interakce buňky s okolím (viz např. H. Maturana, F. Varela). Buňka nepochoybně své vnější prostředí poznává a získané poznání onticky využívá. Biologicky vzdělaný Bateson proto ontologii provokativně nazývá epistemologií.

⁶Vznikají tu samozřejmě různé legitimní otázky: jak mnoho informace (uspořádanosti) vnější prostředí poznávajícího systému obsahuje, kde se tato informace (paměť) vzala, kde se vzala informace uvnitř konkrétního živého systému? Při jistém zjednodušení lze říci, že přirozená uspořádanost abiotického i biotického prostředí (informace) vznikla evolucí. Tato uspořádanost je v průběhu ontogeneze konkrétním živým systémem jednak předjímana (např. vrozenými vzorci chování), a jednak může být z prostředí dešifrována, tj. čtena a přepisována do jeho neuronálních paměťových struktur.

Poznání je totiž součástí onticky tvořivé aktivity všech otevřených nelineárních systémů, tj. systémů živých i kulturních. Jako získávání relevantní informace z vnějšího prostředí je pro všechny tyto systémy existenciální potřebou: jen tak se mohou na proměnlivé vnější prostředí pružně adaptovat, jen tak mohou efektivně získávat látku, energii a informaci pro vlastní systémovou aktivitu.⁷ A touto aktivitou (látkovou, energetickou a informační výměnou) prvky vnějšího prostředí průběžně přetvřelují (začleňují) do svého systému, tj. rostou a udržují svoji uspořádanost na úkor snižování uspořádanosti okolí, na úkor zvyšování jeho entropie, neuspořádanosti.

Po tomto obecném úvodu nám patrně nic nebrání přijmout to, co dnes uznávají někteří dnešní přední biologové a filosofové: že „život je poznání“ a že poznávají všechny živé systémy.⁸ Problém biotického poznání je sice filosoficky relevantní, ale z velké části je problémem speciálně vědním. Filosofie by se však jeho řešením měla inspirovat a v konfrontaci s vlastní tradicí veřejnosti podat vysvětlení, v jakém smyslu platí teze, že život je poznání, také pro systémy kulturní. Vždyť i kulturní systémy prokazatelně poznávají (pochopitelně prostřednictvím lidských individuí a specializovaných společenských institucí) a získané poznání využívají pro analogickou látkovou výměnu s prostředím: *entropizují přírodu a vytvářejí unikátní ontickou vrstvu pozemské skutečnosti, vrstvu, která v dosud poznaném vesmíru nikde neexistuje.*

K objasnění podstaty otevřených nelineárních systémů, které poznávají a získané poznání zpředměťují, tu můžeme uvést pouze to, že na

Vyplyvá z toho, že žádný dílčí živý systém, a patrně ani žádný kulturní systém, nemá v aktuální paměti více informace, než obsahuje jeho souhrnné prostředí.

⁷Důraz na skutečnost, že v lidské kultuře — na rozdíl od přírody — je přítomný i tzv. záměrný moment, např. podle Marxova obrazného vyjádření o rozdílu mezi nejhorším stavitelem a nejlepší včelou, považujeme spíše za úlitbu tradiční antropologii a sociologii, než za podstatný aspekt evolučně ontologického konceptu kultury.

⁸H. Maturana — F. Varela: *Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens*, Hamburg 1987, s. 78. „Je lehčí postulovat než vysvětlit, že život je poznání a že život a poznání jsou vzájemně spojené...“ H. Skolimowski: *Living Philosophy. Eco-Philosophy as a Tree of Life*, New York: Penguin Books 1992, s. 235. Na Slovensku propaguje tuto myšlenku zejména filosofující biolog L. Kováč.

rozdíl od systémů kybernetických (tj. od většiny dnešních plně technických systémů) jsou tyto velmi složité systémy otevřeny nejen pro informaci, ale také pro látku a energii. Jde o jemně vyvážené (přesněji nevyvážené) systémy, které za jistých podmínek, např. prostřednictvím fluktuací a na úkor výživy z vnějšího prostředí, mohou samovolně vytvářet „řád z chaosu“ (Ilja Prigogine), tj. zvyšovat úroveň své uspořádanosti. Prostě uspořádanost otevřeného nelineárního systému, což je vlastně ve-stavěná a zpravidla i zapsaná informace (paměť), je jakoby zaplácena znehodnocením (spotřebou) uspořádanosti jisté části prostředí (energie a látky) vně systému (jiné informace).

Tři úrovně čtení skutečnosti

I když člověk žije v kultuře, jako normální biologický druh zůstává také jen vláknem v síti pozemského života.⁹ Vnější skutečnost proto poznává obdobným způsobem, jakým ji poznávají ostatní živé systémy. Poznává ji tedy i neverbálně, ale biologicky adekvátně, a to v její „*první i druhé úrovni*“ *popisu*. A obě tyto úrovně popisu jsou totiž společné všem živým systémům.¹⁰ Protože nám nejde o podrobnosti, omezíme se na konstatování, že výše zmíněný *první popis* (zápis zkušenosti biologického systému s relevantním výsekem reality, v němž je systém zasazen) je *biologicky fundamentální*, že se děje jazykem nukleových kyselin, že je sice nepřímý, ale vysoce objektivní. Víme, že jde o popis apriorní, pro všechny živé systémy jednotně kódovaný (pouze archebakterie a mitochondrie se poněkud vymykají z univerzality genetického kódu), který se jako anticipativní instrukce (strukturní informace) ukládá do každého genomu živého systému (do genetické paměti).

⁹Protože filosofující fyzik F. Capra je o všem podstatném v biologii dobře informován, jeho poslední práce nese příznačný název *Web of Life. A New Synthesis of Mind and Matter*, Harper Collins Publishers 1996.

¹⁰Metafora popisu může být sice pro první úroveň méně vhodná, ale je v dobrém souladu s Lorenzovým vyjádřením, že „... fylogenetická adaptace je jedním ze dvou možných způsobů — vedle zkušenosti a učení —, jak informaci o vnějším světě získávat a hromadit.“ K. Lorenz: *Vergleichende Verhaltensforschung. Grundlagen der Ethologie*, Wien – New York: Springer Verlag 1978, česky *Základy etologie*, Praha: Academia 1993, s. 52.

Druhý popis, nebo snad přesněji *druhé čtení*, které je vysoce selektivní, protože bylo s genomem příslušného živého systému v evoluci sladěno jako podpůrné či pomocné, se na žádné všem organismům společné signály nepřevádí a do genetické paměti se za života individua ukládat nemůže.¹¹ Toto druhé čtení, které můžeme u mnohobuněčných živočichů označit za smyslově neuronální a částečně aposteriorní a které je asi o 3 miliardy let mladší než první čtení (je tedy jen asi půlmiliardu let staré), patrně už u bezobratlých pomáhá vytvářet vnitřní obraz vnějšího světa. Mnozí z nás to znají z učebnicové formulace, že různým druhům zvířat odpovídají různé světy, nebo nepřímou i z postmoderní formulace, že také různým popisům (či dokonce různým lidem) odpovídají různé světy. Vrozený, avšak individuální zkušeností více či méně modifikovatelný vnitřní obraz světa (jeho model) je nejen základem sociální komunikace živočichů, nýbrž také jejich behaviorální adaptace na podmínky vnějšího prostředí.

U člověka však díky zvláštním okolnostem vznikne ještě *třetí čtení*, které je svou povahou rovněž smyslově neuronální a které díky velké paměťové kapacitě a otevřenosti jeho CNS pro široké spektrum podnětů představuje výrazně aposteriorní formu poznání — *uchopení a zobrazení skutečnosti lidským etnickým jazykem*.¹² Toto čtení, které neslouží pouze motorické adaptaci individua a které je už zčásti vědomou sociokulturní interpretací světa (starou jen několik desítek tisíciletí), však do té míry zastínilo význam prvního a druhého čtení, že se ve filosofii o těchto nižších patrech poznání v souvislosti s člověkem vůbec nemluví.

¹¹Brání tomu dosud platné ústřední dogma molekulární biologie, formulované v roce 1957 F. H. C. Crickem, které tvrdí, že přenos z nukleové kyseliny do bílkoviny možný je, ale v obráceném směru (v ontogenezi) možný není. Různí autoři, např. A. Markoš, se pokoušejí platnost „centrálního dogmatu“ oslabit. Srov. A. Markoš: *Povstávání živého tvaru*, Praha: Vesmír 1997, s. 267–270.

¹²K. Lorenz v této souvislosti připomíná, že otevřený program učení typický pro člověka „... potřebuje ne méně, ale více genetické informace než funkčně srovnatelné, ale čistě vrozené chování“. K. Lorenz: *Základy etologie...*, s. 185.

Současná redukce filosofie na gnoseologii a hermeneutiku je přechodnou módou a není perspektivní.¹³ Především proto, že úzce pojatá *gnoseologická analýza*, tj. analýza, která se nepokouší opustit rovinu analytické pojmové interpretace (jak to např. činí matematika, část fyziky a logika) *nemůže být náležitě filosofická*. Protože nepřihlíží ani k charakteru ontického procesu poznání, ani k povaze procesu ontického utváření skutečnosti na základě systémem získané informace, nepostihuje vztah člověka jako živé bytosti k přirozenému a kulturnímu prostředí Země. Tím není s to objasnit ani vznik, fungování, či konflikt přirozených a kulturních struktur. Znovu proto připomínáme, že nejsme pouze teoretickými bytostmi a že filosofii nemůže jít jen o to, zda poznáváme skutečnost adekvátně a pravdivě, či zda ji především vytváříme svým hermeneutickým rozvrhem. *To je poměrně malá a také méně podstatná část problému.*

Evolučně konstituovanou a vysoce onticky uspořádanou skutečnost, k jejíž biotické vrstvě somaticky i psychicky náležíme,¹⁴ nemůže seriózní filosofie reflektovat jinak, než jako proces, jako strukturované bytí. Přiměřeně kompetentní filosofie by měla skutečnost uznat ve všech jejích historicky vytvořených formách — v jejím celku kosmickém i pozemském, v její spontánní aktivitě, která po vzniku člověka zahrnuje i zvláštní onticky tvořivou aktivitu (evoluci) kulturní. Tradiční analýza lidského pojmového poznávacího procesu, která nepřihlíží k faktu, že všechny živé systémy poznávají a že i sociokulturní poznání je potenciálně ontotvorné, činí sice z člověka duchovně výjimečnou bytost, ale

¹³Tato redukce může mít ovšem řadu forem: 1. skutečnost se pochopí neadekvátně, tj. v naší terminologii jen jako implikátní řád kultury, jako skutečnost idejí, informací, pojmových konstrukcí, teorií; 2. neadekvátně pochopená skutečnost — přírodní i kulturní — se umístí do subjektu a člověku vnější svět se prohlásí za nerelevantní, např. strukturně, hodnotově; 3. obecné ontologické problémy se předem prohlásí za neřešitelné, a proto se zkoumají jen vybrané parciální aspekty skutečnosti, které neopravňují k ontologické syntéze.

¹⁴Zdá se, že to, co se ve filosofii rozumí pojmy vědomí, mysl, duch, idea atp. může být produktem zvláštních organizačních vztahů a podmínek v určité malé části skutečnosti, především vysokého stupně uspořádanosti CNS živých systémů — a jednou možná i vysokého stupně uspořádanosti technické.

zkresluje obraz skutečnosti i lidskou podstatu: nechtěně zakrývá to, co je pro člověka nejpodstatnější. A nejpodstatnější není podle nás izolovaná lidská schopnost vyšší nervové činnosti, schopnost jazykové komunikace a intelektuální reflexe světa. *Hájíme názor, že nejpodstatnější je spojení této schopnosti s nebiologickou protipřírodní aktivitou, prostě to, že se člověk díky nynější kultuře prosadil jako jediný onticky tvořivý živočich, jako malý opoziční bůh.*¹⁵

Proces lidského pojmového poznávání světa bychom měli chápat jako aspekt onticky konstitutivního procesu kultury. Získávání kulturně relevantních informací a vytváření teorií o skutečnosti je totiž prvkem kulturně tvořivé aktivity lidí právě tak, jako jím je proces získávání biologicky relevantních informací živočišného druhu v průběhu jeho fylogeneze. Ani sociokulturní způsob poznání nemůže být jen hledáním pravdy, jen abstraktní reflexí či intelektuální útěchou člověka. Nahlédneme-li na tuto specifickou aktivitu z hlediska logiky přirozené a kulturní evoluce, zdá se, že i lidské pojmové poznávání vznikalo proto, aby pomáhalo realizovat *biologicky předepsanou potřebu člověka adaptovat se ofenzivně*, tj. prostřednictvím reprodukce a rozvoje kulturního systému — člověku vnějšího nebiologického těla kultury. Umožňovalo tedy plnit onticky konstitutivní funkci vzhledem k prostředí a zcela analogicky, jako již před tím poznání biotické (genetické i neuronální), participovalo na vzniku a reprodukci emergentních ontických struktur kultury.

Lidské pojmové poznání neplní proto jen důležité funkce intersubjektivně komunikativní, explanační a interpretační: umožňuje širokou škálu spontánní i záměrné kulturní konstruologie včetně přísně informačně předepsané konstruologie technické.¹⁶ *Krátce, teprve sociokulturní poznání umožnilo, aby spontánní ontická tvořivost života mohla po jistou dobu*

¹⁵Proto je zcela logické, že touto zvláštní aktivitou člověk nutně konkuruje ontické tvořivosti přirozené — Evoluci či Bohu s velkými písmeny.

¹⁶Souhlasíme s myšlenkou S. Lema, že bez jazyka nelze konstruovat, i kdyby tímto konstruktérem byla neosobní evoluce. Srovnej S. Lem: *Summa technologiae*, Lublin: Wydawnictwo Lubelskie 1984, česky *Summa technologiae*, Praha: Magnet-Press 1995, s. 236.

Sociokulturní poznání a skutečnost

Věnujme ještě pozornost zjištění, že sociokulturní poznání nemůže být prostým lineárním pokračováním staršího poznávání biologického, které je předpokladem existence a reprodukce biologických individuí i celé ontické vrstvy života. O tomto přirozeném poznání jsme již uvedli, že se jako anticipativní konstruologická instrukce (novou skutečnost předjímající strukturální informace) uložilo jednak do genetické paměti živých systémů, a jednak — jako instrukce převážně behaviorální — také do paměti epigenetické, tj. u mnohobuněčných živočichů zejména do paměti jejich CNS. Protože ani sociokulturní poznání, jakkoli je od analogického biologického poznání kvalitativně odlišné, nemůže nemít biologického nositele, jímž je, zjednodušeně řečeno, část CNS člověka, musí se v lidské neuronální struktuře realizovat a ukládat zvláštním způsobem (na zvláštním místě): dnes existuje shoda v tom, že centrem jeho koordinace se stal neokortex, relativně nejmladší část lidského mozku, šedá kůra mozková, která se v průběhu antropogeneze nejrychleji rozvíjela.¹⁸ Takže, hledáme-li biologicky odpovědnou strukturu za vznik nepřirodní

¹⁷Pro toto tvrzení nemáme pochopitelně žádný pádný důkaz. Ale z faktu, že ani smyslem fylogenetického poznávání nejsou hromadění či pouhá samoúčelná replikace genetické informace, nýbrž budování důmyslně diverzifikované ontické vrstvy života, která zpomaluje degradaci ušlechtilé sluneční energie na dále nepoužitelné odpadní teplo, nepřímo vyplývá povaha evoluce vůbec. Zdá se, že evoluce se nevyčerpává samoúčelným vytvářením pravidel, předpisů a zákonitostí přírodní či kulturní konstruologie. Nevyčerpává se planým poznáváním či kumulováním informace, nýbrž — lze-li to tak říci — zakládá si na hotových výtvorech, na pestrosti tvarů a barev, na rozmanitosti a kráse. A teprve hotovými konstrukcemi (fenotypy) prověřuje adekvátnost (kompatibilitu) svého poznání s celkovými podmínkami života. Proto ani přirozená evoluce nesměruje pouze k cerebralizaci vesmíru, jak to sugestivně vyjádřil P. Teilhard. Směřuje-li někam, pak k novým dobrodružstvím přirozené konstruologie, z jejichž rámce kulturní evoluce patrně jen krátce vybočila.

¹⁸Zejména vznik mohutné vrstvy šedé kůry mozkové může být nepřímým empirickým důkazem, že v jisté fázi antropogeneze se u člověka výrazněji

ontické vrstvy pozemské skutečnosti (což je spíše přírodovědný než filosofický problém),¹⁹ zjišťujeme, že to byl především lidský neokortex. Ten jako součást lidského organismu i příslušného kulturního systému generoval a testoval kvalitativně novou konstitutivní informaci, tj. pomáhal vytvářet kulturu podobně, jako genomy živých systémů kumulací informace genetické spoluvytvářejí biosféru.

Vzhledem k tomuto konstatování by i gnoseologie měla tematizovat proces, jehož prostřednictvím se člověk prosazuje jako onticky tvořivá, avšak z rámce přirozené evoluce nápadně vybočující evoluční síla. Jinými slovy, filosofie by měla zkoumat, proč lidská aktivita včetně aktivity poznávací vytváří a strukturuje skutečnost jinak než přirozená evoluce. A protože pozemské prostředí bylo už před vznikem kultury vysoce přirozeně uspořádané, je současně oprávněné klást otázku, proč a za jakou cenu člověkem vytvořená kulturní uspořádanost vzniká?²⁰ Je totiž třeba kvalifikovaně postihnout to, proč volné i sociokulturně vestavěné lidské poznání strukturuje skutečnost pro člověka sice aktuálně výhodným, ale z hlediska jeho perspektivy nebezpečným způsobem.

Je zřejmé, že k pochopení tohoto problému nestačí sledovat, zda věda či obyčejné poznání dospívají k pravdě, protože pravda jako vlastnost tvrzení či teorie je jen jedním z možných způsobů našeho gnoseologického přiblížení ke skutečnosti. Zejména dnes se objevují důkazy, že pravda, jejíž kategorii příroda nezná, není totéž co dlouhodobě možná sluchitelnost na pravdě založených kulturních aktivit a struktur se staršími strukturami přírodními.²¹

oddělilo a osamostatnilo motorické a intelektuální učení, tedy to, co bylo v animální oblasti vždy víceméně sjednoceno.

¹⁹Narážíme na titul knihy jednoho z objevitelů struktury dvojité šroubovice DNA. F. Crick: *The Astonishing Hypothesis. The Scientific Search for the Soul*, London: Simon-Schuster 1994, česky *Věda hledá duši*, Praha: Mladá fronta 1997.

²⁰Právě tento problém totiž speciální vědy nereflktují a svým úzkým zaměřením na příslušný výsek reality zpravidla ani reflektovat nemohou.

²¹Podstata problému, zjednodušeně řečeno, spočívá v tom, že příroda (fysis) jinak než fyzicky působit nemůže a že na jakékoli lidské pojmové poznání nebo hodnocení přírodní struktury — pochopitelně s výjimkou člověka — zpětnovazebně neodpovídají: mohou totiž fyzicky reagovat znovu až na kulturou vytvořené „fyzické“ struktury umělé.

Pravda jako vlastnost výroku či teorie (jako zvláštní kvalita vět implikátního řádu kultury) nemůže mít přímý ontický kontakt s realitou, protože pravdivé tvrzení pouze verbálně konstatuje naše lidské přesvědčení o adekvátním intelektuálním postižení příslušného aspektu skutečnosti (explikátního nebo implikátního řádu přírody, popřípadě aspektů analogických řádů kultury). Pojmové poznání je totiž natolik odlišné od původního smyslově neuronálního poznání animálního, že pravda zjednává přístup ke skutečnosti nejen zvláštním způsobem, ale také jen ze strany člověka a pro člověka.²² Pravda tedy prokazatelně není identická (nekryje se) ani s explikátním ani s implikátním řádem přírody.²³ Patří do oblasti unikátního implikátního řádu kultury, který je vůči implikátnímu řádu přírody emergentní a který — pokud se předmětně manifestuje — se může zpředmětnit jen ve struktuře kultury (tj. ve struktuře vůči přírodě opoziční). S implikátním řádem přírody není proto společenská duchovní kultura sourodá a patrně s ním ani nikdy splynout nemůže. Naštěstí však jako bytosti konstruované pro makroskopickou úroveň přírodní skutečnosti *můžeme úspěšně poznávat a využívat prvky přírodního i kulturního řádu explikátního.*

Pravda a kompatibilita

Staronová potřeba slučitelnosti relativně mladých kulturních struktur se staršími hostitelskými strukturami přírodními nás dnes vybízí znovu oživit málo objasněný *problém vztahu pravdy a kompatibility.* Ekologická

²²Zdá se, že objektivně nutné vřazení neuronální úrovně animálního poznání do explikátního řádu přírody bylo „dobře uváženým“ krokem přirozené biotické evoluce. Jasná převaha chemického kódování neuronální informace o vnějším světě u většiny biologických druhů zajišťuje i jistou minimální míru přímé fyzické korelace chemického signálu a příslušné struktury vnější skutečnosti. Našemu biologickému druhu, jemuž se díky kultuře sice podařilo pojmové neuronální poznání přírody rozšířit a prohloubit, vznikly však zcela nové problémy: na jedné straně pojmové poznání obtížně překračuje práh implikátního řádu přírody, a na straně druhé se už téměř ztratila přímá fyzická korelace slov a fragmentů vnější skutečnosti.

²³Netotožnost implikátního řádu kultury s implikátním řádem přírody vidíme nejlépe na pravdě prakticky aplikované v technice a ve společenské materiální kultuře. Technosféra se sice částečně podobá biosféře, ale evoluční povaha obou systémů je kvalitativně odlišná: konkurenční, opoziční.

krize totiž nejlépe potvrzuje, že přirozená a kulturní konstruologie jsou opozičními ontickými aktivitami, že — obrazně řečeno — pečou z téže mouky (z prachu dávných hvězd), která však po vzniku Země a života jakoby už není rozptýlená po vesmíru, ani složená v pytlích někde na Zemi, ale pouze vestavěná (vpečená) ve vysoce uspořádaných abiotických a biotických strukturách — v evolučních paměťových strukturách Země, jak by to řekl kolega M. Král. Kultura proto může budovat své vlastní struktury a čerpat pro ně energii i materiál jen z přirozeně uspořádaných struktur Země. Protože má zcela odlišnou konstitutivní informaci, v duchu své vývojové logiky se odvolává na objektivně pravdivé vědecké poznání, když svou expanzí zcizuje niky jedinečným přirozeným ekosystémům, když hubí a konzumuje ničím nenahraditelné prvky biosféry — hostitelského systému, k němuž my lidé onticky náležíme.

Takže teprve v tomto širším přírodně kulturním kontextu se zřetelně vyjevuje, že se to s problémem lidské pravdy *opravdu mírně houpe*, i když z jiných důvodů, než se domnívají stoupenci postmoderny. Ti totiž důrazem na pluralitu interpretací většinou akceptují pouze to, k čemu již beztak dospěla věda sama. Souhlasíme s nimi, že lidské sociokulturní poznání je vždy interpretací a že dvě interpretace jsou lepší než jedna (Bateson). Ale těžiště problému leží podle nás jinde.

Ukazuje se, že úsilí o hledání pravdy bylo a je konzistentní s ofenzivní adaptivní strategií člověka, která, měla-li být úspěšná, nesměla příliš přihlížet k hodnotě, vzácnosti a kráse přirozeně uspořádaného a oživeného povrchu Země. V boji s přírodou proto v rámci biologicky osvědčené metody pokusu a omylu přebírá funkci meče i štítu pravda. Pravda, a to obyčejná, vědecká i filosofická, ovšem nezaručuje dlouhodobou slučitelnost a přijatelnost kulturních struktur strukturami přírodními. Pravda, formulovaná slovy etnického jazyka, o nichž vlastně nevíme, jak byla kdysi přiřazena ke světu, nikdy nevyjadřuje to, co komplexnější strukturální kompatibilita.²⁴

²⁴Tento problém pěkně formuloval přední světový logik P. Tichý. Sugestivně upozornil na to, že zatím neumíme odhalit kód přirozeného etnického jazyka. Ale to, co Tichý shledává jako pobuřující, není nedostatek pokroku v tomto směru, nýbrž to, že si tím ani lingvisté hlavu nelámou. Nikdo prostě vážně nezkoumá způsob, jak jsou naše slova zavěšena na věcech. (Podrobněji viz poz. č. 5 u našeho prvního příspěvku *Dva ontické řády*.)

Fylogenetické poznávání za pomoci pokusu a omylu je sice pomalé, ale biologicky dokonalé. Jde o poznání nepřímé a časově se opožďující, ale jeho výsledek — informačně uzavřený genom — je spolehlivou anticipativní instrukcí pro vytvoření struktury organismu, která bude za normálních podmínek dlouhodobě kompatibilní s jeho vnějším prostředím. Zdlouhavý nepřímý mechanismus získávání nového fylogenetického poznání se ovšem pohotovému mechanismu získávání poznání ontogenetického (smyslově neuronálního) nepodobá pouze zdánlivě. Podle toho, co o tom víme, to probíhá přibližně následujícím způsobem: v genetické paměti živých systémů spontánně vznikají malé i větší poruchy — mutace. I když je většina mutací letálních, některé mohou za jistých podmínek vyvolat vznik fenotypů s novými vlastnostmi. Jestliže se tyto hotové konstrukce ve vnějším prostředí osvědčí (tj. vyhoví — li výše uvedenému požadavku kompatibility), prostředí jakoby potvrdí správnost nahodile zapsané informace, která, pokud se rozšíří uvnitř relativně izolované populace, se stane součástí výrobní dokumentace (genomu) dalších biologických konstrukcí.

Požadavkem kompatibility, s nímž spojujeme naději na zmírnění a vyřešení ekologické krize, máme na mysli především prověřování kompatibility sociokulturních poznatků, aktivit a artefaktů biotickým systémem Země. Nejde tedy jen o prověřování dílčích technologií, jednotlivých potravin, chemických přípravků a léků hlediskem okamžitého lidského zdraví. Jde také o dlouhodobě možnou kompatibilitu všech aktivit mladého kulturního systému s původním hostitelským systémem pozemské přírody.²⁵ Tradiční orientace na pravdu, pro kterou je důležité racionální vysvětlení a poznání parciálních přírodních zákonitostí a vztahů, tj. poznání dílčích pravidel fungování přírodních procesů v rovině teoretického pochopení, nás samozřejmě musí dále zajímat, pravdu musíme dále hájit a ctít. Ale jakkoli je pravdivé poznání základem většiny našich technologií i konzistentní mezilidské komunikace, měli bychom vědět, že současně

²⁵Problém kompatibility (přijatelnosti prostředím) se pochopitelně netýká jen nových forem techniky, materiální kultury a prostředků k udržování lidského zdraví. Tímto hlediskem, které se ukazuje jako vhodné pro všechny komplexní systémy, jsou již delší dobu testovány i vlády a parlamenty dnešních demokratických zemí. Standardní procedura demokratické výměny ministra či nástup nové politické strany k moci po řádných volbách jsou proto dobrým modelem aplikace obecného principu kompatibility.

podporuje již dříve nastoupenou protipřírodní kulturní strategii a že nás před ekologickou katastrofou ochránit nemusí.

S určitostí to sice nevíme, avšak zdá se, že už v lidských předkulturních dějinách — na rozdíl od celé sféry života, která kategorii pravdy a logiky nezná — muselo jít jak o přiměřenost vznikajícího sociokulturního poznání, tak také o pravdu. Přiměřenost a slučitelnost tohoto poznání s přírodou zajišťovala především efektivita prvních technologií (sběračství, lovu, boje atp.). Lidská zkušenost na základě pokusu a omylu nemohla sice snadno rozpoznávat příčiny a zákonitosti, ale mohla patrně dobře rozhodovat mezi adekvátním a méně adekvátním poznáním.²⁶ Hledisko pravdy, původně jistě odvozené z potřeby jednotné morálky, přesnější mezilidské komunikace i z požadavku závazné verbální interpretace přirozených a mytických jevů, se ovšem brzy stává nejen důležitým kulturním regulativem a hodnotou, nýbrž i synonymem legitimacy ovládnutí přírody kulturou.

Pravda a ofenzivní adaptace kultury

Vzhledem k biologicky determinované ofenzivní adaptivní strategii člověka, nebo jinak řečeno proto, že ho evoluce vybavila přesným barevným prostorovým viděním a předními končetinami schopnými jemné motoriky, a naopak ho nevybavila úzce specializovanými tělesnými orgány, musel náš druh mnohem více a přesněji poznávat, logicky myslet, sociálně spolupracovat a komunikovat.²⁷ Lidské smyslově neuronální poznání bylo patrně dlouho podřízeno nadvládě obyčejné zkušenosti, ale rozvoj

²⁶ Přímo se tu nabízí analogie s poznávací a regulační rolí trhu. Ale nejen to. Jazyk nukleových kyselin sice zprostředkovává komunikaci a uspořádání molekul, ale nejde o komunikaci. Fakticky jde o konstrukci a reprodukci systému vhodného pro jisté vnější podmínky. Náš etnický jazyk také zajišťuje komunikaci lidí. A znovu nejde pouze o vnitrodruhovou komunikaci. Jde také o konstrukci, tj. o integritu a reprodukci kulturního systému, tedy o vytváření nové ontické reality udržitelné v pozemských podmínkách.

²⁷ Podle K. Lorenze je tedy „... zcela pochopitelné, proč člověk se svým pojmovým myšlením mohl vzniknout jen ze stromových primátů s uchopovacíma rukama“. *Základy etologie...*, s. 220. A na jiném místě Lorenz dodává: „Nespecializovanosti programu chování musí pochopitelně odpovídat nespecializovanost stavby těla, neboť vysoká morfologická specializovanost orgánů rozmanitost chování vylučuje.“ *Tamtéž*, s. 225.

jazykové komunikace a abstraktního myšlení si zřejmě vynucoval jeho stále výraznější (biologicky nadbytečnou) orientaci na pravdu. A tato orientace, velmi dlouho jakoby pouze pomocná, která teprve v novověkém spojení s vědou dokázala akcelarovat kulturní evoluci, byla od počátku v dobrém souladu s rozvojem našeho druhového sobectví, s pocitem naší hodnotové nadřazenosti nad přírodou. Proto také záměrně formulujeme provokativní tezi, že *pravdivé sociokulturní poznání, které strukturu přírody respektuje pouze částečně a selektivně, stimuluje účinnou strategii člověka i kultury vůči přírodě.*

I když je poznávání nutnou podmínkou existence a evoluce obou organizačně nejvyspělejších ontických vrstev skutečnosti — života i lidské kultury — význam lidského sociokulturního poznání je pro Zemi i budoucnost člověka výjimečný. Ještě jednou si připomeňme, že kulturu se člověku podařilo zažehnout proto, že našel způsob, jak kódovat, předávat a onticky využívat neuronální informaci. A tato informace, vůči strukturální genetické informaci původně pomocná (převážně sémantická), po náležitě transformaci umožnila kulturu.²⁸ Jako sociokulturní informace strukturální pomohla pozemskou skutečnost nejen rozdělit na dvě opoziční ontické vrstvy (na přírodu a kulturu), ale člověka také přinutila, aby trvale žil v kultuře, aby její systém jako své vnější neorganické tělo dále rozvíjel a reprodukoval, protože — na rozdíl od přírody — by se samovolně reprodukovat nemohl.

Tvorba kultury, která svou expanzí přírodu zatlačuje a poškozuje, pochopitelně dále prohlubuje pochybnost o adekvátnosti lidského poznání — *radikalizuje nejen problém pravdy, nýbrž i výrazněji antropologický problém významu a smyslu.* Vznikají tak otázky, které by měly zneklidňovat zejména filosofii. Část těchto otázek a pochybností se sice jeví jako přímý důsledek rozvoje poznání (produkuje je úzce orientovaná věda), ale základní pochybnost se zdá být hlubší: podle nás souvisí s tím, že původně nekoordinované adaptivní strategie regionálních kultur se ve fázi globalizace spontánně integrují a synchronizují, takže jejich destruktivní vliv na přírodu se násobí a poprvé *ohrožuje i člověka jako živočišný druh.*

²⁸O problému přeměny animální neuronální informace na sociokulturní informaci strukturální a sémantickou pojednává práce J. Šmajsa: *Drama evoluce. Fragment evoluční ontologie*, Praha: Hynek 2000, s. 117–133.

Fylogeneticky reprodukována lidská potřeba rozvíjet útočnou adaptivní strategii, upravovat přirozené ekosystémy pro získávání tzv. čisté produkce, je tedy v podmínkách globální kultury *nejvážnější existenciální hrozbou*.²⁹ Pro ostatní formy života, jimž útočná adaptivní strategie biologicky předurčena nebyla (přestože si v omezené míře mohou přirozené prostředí upravovat a ekologické niky zcizovat jiným živým tvorům), v podstatě platí, že se přírodnímu prostředí jako celku přizpůsobují a že způsoby jejich smyslově neuronálního poznávání byly geneticky předepsány tak, aby odpovídaly jeho struktuře a dynamice — pomalé biotické evoluci. Tyto systémy totiž odpovídají pozemským poměrům strukturně somaticky, fyziologicky i chováním. Vrozené, předávané geneticky, u nich dominuje nad naučeným. Naučené může zpravidla jen málo doplnit to, co se jako dědičně koordinované chování předává víceméně hotové. Jakoby příroda sama „záměrně“ bránila vzniku dalších sobě i člověku konkurenčních kultur — dalších umělých světů.³⁰

Spolupráce genetické a epigenetické paměti

Poznání, které je podmínkou ontické existence všech systémů s vysoce komplexní strukturou a autonomií prvků (otevřených nelineárních systémů se zárodky subjektivity), vzniká tedy spolu se vznikem podmínek života na Zemi.³¹ Vzniká v rámci přirozených složitě uspořádaných systémů, které jsou relativně autonomní a které jsou integrovány slabými

²⁹V jejím pozadí patrně dodnes stojí historicky dobře doložený fakt, že bezprostřední předkové člověka již nežili na stromech jako dnešní pralesní primáti, nýbrž po ústupu stromových ekosystémů byli nuceni se adaptovat na život v otevřené savaně. Tomu ostatně napovídá i dosud přežívající instinktivní strach většiny lidí z hlubokých lesů a neproniknutelných houštin, který bohužel podporuje mýcení a vypalování těchto přirozených ekosystémů.

³⁰Zdá se, že i pestrost etnických jazyků, která omezovala horizontální sociokulturní komunikaci a která byla kromě jiného determinovaná také místními odlišnostmi přírodního prostředí, před vznikem globální kultury plnila roli brzdy či nárazníku v rychle se rozjíždějícím vlaku technologického samopohybu.

³¹Patrně i složitější abiotické struktury (např. krystaly) v určitém smyslu své prostředí poznávají, i když způsob, jak se toto předbiotické poznávání odehrává, není zcela jasný.

vazebnými silami. Právě takové systémy jsou totiž nuceny spolupracovat s vlastní vnitřní pamětí. Jejich poznávací aktivita se tedy v procesu přirozené evoluce emergentně vynořuje proto, aby tak složitou organizaci, jakou již živé systémy dosáhly, poznání (genetická i epigenetická paměť) pomáhalo podržet, tj. aby ji živý systém v opozici proti rozkladným procesům okolí (proti entropii) byl s to dále rozvíjet.³² Takže dnes všeobecně přijatý a frekventovaný pojem *genetické informace (paměti)* označuje skutečné, tj. fylogenezi akumulované a jazykem nukleových kyselin zapsané poznání. Jde sice o velmi zvláštní poznání *apriorní*, protože fyzickou existenci každého jedince předchází a rámcově anticipuje, ale činí to způsobem, který je vědecky testovatelný a, jak se ukazuje, vysoce objektivní.

Ovšem genetická paměť ani jako objektivní strukturální informace pro život nestačí. Konzervativní a pro nové poznání značně uzavřená genetická informace předpokládá také operativní, pro okamžité poznání otevřenou informaci epigenetickou (smyslově neuronální), kterou vývojově vyšší živočichové mohou získávat prostřednictvím své vlastní individuální zkušenosti (ontogeneze) a která se může ukládat v jejich centrální nervové soustavě (CNS).³³

I když velká část animální aktivity může být jistěna dědičně koordinovanými způsoby chování (například lokomoce, spontánní vyhledávání potravy, sexuální aktivita atp.), zejména u vývojově vyšších živočichů se

³² Je všeobecně známé, že proti spontánnímu působení rozkladných procesů se fenotypové struktury živých systémů brání tím, že ještě dříve než zaniknou, vytvoří identické životaschopné kopie, jimž současně předají přísný informační předpis své vlastní struktury včetně rámcového programu ontogeneze konkrétního individua. V určité modifikaci se tento konstruologický princip uplatňuje i při reprodukci techniky a materiální kultury.

³³ Co je epigenetická informace, to je zatím málo upřesněný problém. Je to vlastně veškerá další informace uložená mimo buněčné jádro (mimo geny), která umožňuje reprodukci života už na úrovni jednobuněčných organismů. Pro naše další úvahy je ovšem důležitá ona část animální epigenetické informace, která se získává v ontogenezi a ukládá se v CNS. S výjimkou člověka se však jedná o převahu implicitní informace (paměti) motorické. S odvoláním na J. Ecclese K. Lorenz připomíná, že „... orgánem, kterým je koordinace ovládnutých pohybů řízena... je mozeček“. Srov. *Základy etologie...*, s. 217.

objevují aktivity, které pouze tímto způsobem zajištěny být nemohou.³⁴ Úspěch takového chování potom závisí buď na možnosti živočicha modifikovat dědičně koordinované způsoby pohybu, nebo na jeho schopnosti vytvářet způsoby nové: závisí na procesu senzorického a motorického učení,³⁵ na správném poznávání vnějšího světa prostřednictvím smyslu a CNS živočicha. *Učení v průběhu ontogeneze*, tj. individuální zkušenost živočicha fixovaná neuronálně informačně, a *genom živočicha*, tj. geneticky informačně fixovaná zkušenost druhu, to jsou *dva základní pilíře*, na kterých dodnes stojí také biologicky nadbytečné sociokulturní poznávání člověka.³⁶

Ale další problém spočívá v tom, že obě tyto paměťové struktury jsou *odlišné, fyzicky oddělené a před aktuální informací z vnějšího prostředí zvláštním způsobem uzavřené*. Povšimneme-li si pouze této informační uzavřenosti, zjišťujeme, že plně platí zejména pro genomy živých systémů včetně genomu lidského. Pokud jde o učení v průběhu ontogeneze, pak je tato „uzavřenost“ výrazně selektivní. Určitý živočich se může v průběhu svého individuálního života naučit pouze to, co mu geneticky programovaná struktura jeho motoriky (včetně příslušného programu senzoricko neuronálního) dovolí.³⁷

Díky zvláštním okolnostem byl senzoricko neuronální systém člověka přirozenou evolucí konstruován jedinečným způsobem: na jedné straně

³⁴Tzv. dědičně koordinované způsoby chování (Lorenz) jsou sice na další pokolení přenášeny geneticky, ale — vzhledem k tomu, že geny svalovou motoriku přímo řídit nemohou — musí být zakódovány ve struktuře CNS živočichů. Za pomoci vrozených spouštěcích mechanismů je pak startují podněty z vnějšího prostředí. Výstavba příslušných neuronálních struktur CNS v průběhu ontogeneze probíhá ovšem ve spolupráci s geneticky řízenou hormonální aktivitou organismu.

³⁵Každé přijímání a využívání aktuální informace z vnějšího prostředí smysly a CNS živočicha neznamená ovšem učení. Například při každodenní chůzi po frekventovaném městském chodníku musíme přijímat a využívat velké množství aktuální informace, ale nelze říci, že se tím učíme chodit.

³⁶V tom, že u živých systémů je třeba rozlišovat poznání fylogenetické a poznání ontogenetické, se vzácně shodují i tak rozdílně orientovaní badatelé, jakými jsou K. Lorenz a J. Piaget.

³⁷Záměrně ponecháváme stranou složitý asymetrický vztah učení motorického a sémantického u člověka.

mohlo široké spektrum audiovizuálních podnětů z vnějšího prostředí participovat na modifikaci a doplňování jeho dědičně koordinovaných způsobů chování (na zjemňování motoriky předních končetin) a na druhé straně mohlo získávání a zpracování málo specifické informace o vnějším světě vytvářet zcela nový typ sémantického učení.³⁸ V kombinaci s dalšími faktory, zejména v souvislosti s vytvořením etnického jazyka a s prodlouženou dobou dospívání, to nakonec umožnilo, aby se člověk učil (dokonce po celý život) různým dovednostem a poznatkům také proto, že pro takové učení obdržel vhodnou fylogenetickou výbavu (program) včetně pružné biologické struktury učení se dotvářející šedé kůry mozkové.³⁹

Na závěr je možné konstatovat, že *poznávání vnějšího prostředí je nutnou podmínkou existence živých a kulturních systémů*. Realizuje se procesem vytváření *formálních* (genotypových, neuronálních, pojmových) i *látkových* (fenotypových, behaviorálních, technických) *konstrukcí* (modelů) a jejich testováním ve vnějším světě.

Tajemství rychlého kulturního vzestupu kromě jiného spočívalo v tom, že geneticky předepsaná somatická a psychická struktura člověka (lidská přirozenost), vhodná pro aktivní přestavbu přirozeného prostředí (pro zdánlivě neomezenou ofenzivní adaptivní strategii), se nemohla neprosadit i v zaměření symbolického sociokulturního poznání *na pravdu*. Zejména rychlým zpředmětňováním pravdivého vědeckého poznání vznikají v novověku stále rozsáhlejší a sofistikovanější kulturní struktury, instituce, artefakty a technologie, které sice uspokojují lidské sebevědomí

³⁸Procesu sémantického učení v průběhu ontogeneze, který byl člověku předepsán rámcovým fylogeneticky získaným programem, věnujeme pozornost v jiné práci. J. Šmajš: *Gnoseologické implikace evoluční ontologie*, Brno: Torzo 2001, s. 43–73.

³⁹V této souvislosti připomíná E. Wilson tzv. epigenetická pravidla, jimiž jsou geny a kultura spojeny. „*Toto spojení je však pružné, do jak velké míry, to se z větší části stále ještě neví. Toto spojení také není přímé: Geny předpisují epigenetická pravidla, jimiž jsou nervové dráhy a zákonitosti kognitivního vývoje, ze kterých se mysl jednotlivce sama sestavuje. Od narození do smrti roste mysl absorbováním částí existující kultury, kterou má k dispozici, při čemž je její výběr řízen epigenetickými pravidly, zděděnými mozkem každého jednotlivce.*“ (Zvýrazněno v originále.) E. Wilson: *Consilience: The Unity of Knowledge*, Thorndike — Meine: Thorndike Press 1998, český *Konsilience. Jednota vědění*, Praha: Lidové noviny 1999, s. 143.

a rozšiřují lidské potřeby, ale nemohou vyhovět požadavku dlouhodobě možné kultury.

Ekologická krize pomáhá proto rozpoznat, že orientace na pravdu kulturu sice dále rozvíjí a patrně ji i přírodě přibližuje, ale k žádoucí kompatibilitě s ní nás nepřivede. Jakoby oklika byla vždy nejspolehlivější cestou kupředu: protipřírodní lidská kultura musela projít fází fascinace pravdou a na ní založené expanze abiotické techniky, aby poučena nepřímými způsoby poznávání i jemnou přírodní konstruologií živých systémů byla ochotna uznat, že existenční primát hlediska dlouhodobé slučitelnosti s přírodou bezvýhradně platí nejen pro biotické, nýbrž i pro kulturní struktury.

Biofilní transformace kultury, která nás očekává, nezmění sice lidskou přirozenost a neměla by ani oslabit úsilí o pravdivé vědecké poznání skutečnosti, ale mohla by rehabilitovat mnohostrannou roli pokusu a omylu včetně testování kulturních artefaktů na způsob přísného průběžného testování adekvátnosti živých systémů.⁴⁰

Mohla by tedy rehabilitovat evolučně ověřený způsob mnohonásobného zpětnovazebného poznávání vlastností hotových konstrukcí strukturou a kapacitou prostředí, tj. prostřednictvím přímého působení struktur explikátního řádu přírody na prvky a subsystémy explikátního řádu kultury — na instituce, materiální kulturu, techniku a technologii.

To the Subject of Gnoseology

Knowledge — as the information used by system and gained from outer environment — is an entire component part of the adaptation activity of all opened non-linear systems. In accordance with it the author points out that the reality is cognized not only by human beings, but also by all lived systems as well the cultural ones. Therefore it is necessary to extend the subject of epistemology for a fact that knowledge is not only gaining information by appropriate system, but also integrating and differentiating of reality — it is constitutive from the ontic point of view. Namely the wordly ontic level of life had been originating just as the consequence of biotic knowledge (genetic information, memory gained

⁴⁰ A snad by mohla upřesnit i roli intuitivních metod poznávání založených na fylogeneticky starších vrstvách mozku a jejich spolupráci s neokortexem. Je totiž čas uznat roli těchto stále funkčních paměťových struktur v celkové ontické aktivitě lidstva (v kulturní evoluci).

by phylogenetic way). Similarly — with the use of biotic knowledge — evolutionary young ontic level of culture emerges three and a half of milliard years later. The author of this article claims that the origin of culture as differently ordered reality from the ontic point of view is connected with the so called third reading, i.e. with the interpretation of nature mediated by human ethnical language. Owing to this reading — i.e. owing to the neuronal sociocultural knowledge which has become notionally expressed genetic information on culture — the human being has asserted as the only ontically creative animal, as the small god. In regard to the encreasing symptoms of the global ecological crisis there cannot be in the present time the only criterion of the adequateness of the theoretical knowledge the truth, but along with it, it must be also the criterion of the compatibility of sociocultural activities and structures (based on truth) with wordly nature. In this context the author formulates mildly provocative opinion that it was even veritable sociocultural knowledge which supported aggressive adaptive strategy of culture against nature, that this veritable sociocultural knowledge was selfish from the phylogenetic point of view and therefore it alone by oneself cannot protect us from the ecological catastrophe.

Zum Gegenstand der Gnoseologie

Die Erkenntnis ist von aussen her gewonnene und im System ausgenutzte Information, die als solche einen untrennbaren Bestandteil der adaptiven Aktivität aller offenen nichtlinearen Systeme bildet. Entsprechend dieser Auffassung zeigt der Verfasser, daß die Wirklichkeit nicht nur von Menschen, sondern von allen lebendigen und allen kulturellen Systeme erkannt wird. Gegenstand der Gnoseologie muß also um die Tatsache ergänzt werden, daß die Erkenntnis sich nicht nur mit dem systematischen Sammeln von Informationen erschöpft, sondern daß sie auch die Wirklichkeit integriert und differenziert, ist also ontisch konstitutiv. In der Folge der biotischen Erkenntnis (phylogenetisch gewonnener genetischen Information, des Gedächtnisses) ist doch die ontische Lebensschicht auf der Erde entstanden. Auf ähnliche Art und Weise taucht um drei ein halb Milliarden Jahren später evolutionsjüngere ontische Kulturschicht auf, die dazu soziokulturelle Erkenntnis ausnützt. Die Entstehung der Kultur als ontisch different geordneter Wirklichkeit hängt dem Verfasser nach mit dem sog. „dritten Lesen“, d.h. mit der Auslegung der Natur

durch die menschliche ethnische Sprache. Dank diesem Lesen, d.h. der neuronalen soziokulturellen Erkenntnis, die zu einer begrifflich gefassten genetischen Information der Kultur wurde, setzte sich der Mensch als das einzig ontisch kreative Lebewesen, als der „kleine Gott“ durch. Angesichts der immer stärker werdenden Symptome der globalen ökologischen Krise kann aber heute die Wahrheit kein einziges Kriterium der Angemessenheit der theoretischen Erkenntnis bilden, sondern zusammen mit ihr sollte auch die Kompatibilität der auf der Wahrheit gründenden soziokulturellen Aktivitäten und Strukturen mit der Natur zu solchem Kriterium werden. In diesem Zusammenhang formuliert der Verfasser eine leicht provokative These, daß selbst die wahre soziokulturelle Erkenntnis die angriffslustige adaptive Strategie der Kultur gegen der Natur unterstützte, daß sie phylogenetisch egoistisch war und daß sie uns deshalb sich selber überlassen vor der ökologischen Katastrophe nicht schützen muß.

L'objet de la gnoséologie

La connaissance en tant que l'information gagnée de l'environnement extérieure et utilisée par le système fait le composant indivisible de l'activité d'adaptation de tous les systèmes ouverts nonlinéaires. L'Auteur montre en accord avec ce qu'il vient de dire que non seulement les hommes mais, en effet, tous les systèmes vivants et tous les systèmes de culture reconnaissent le réel. Il faut élargir par conséquent le champ d'investigation propre à l'ontologie d'un fait essentiel, à savoir par le fait que le phénomène de la connaissance ne se limite pas à la conquête de l'information à l'aide un système approprié mais qu'il intègre le réel en le différenciant, qu'il est, en effet, constitutif ontiquement. Or, il est indéniable que l'origine de la couche ontique terrestre de la vie est la conséquence de la connaissance biotique (de l'information génétique gagnée phylogénétiquement). De la même façon, trois milliard et demi d'ans plus tard, émergea en profitant de la connaissance socioculturelle la couche ontique culturelle, jeune du point de vue de l'évolution. L'émergence de la culture en tant que d'une réalité ordonnée différemment du point de vue de l'ontique relève, selon l'Auteur, de la soi-disant troisième lecture ou l'interprétation de la nature moyennant le langage humaine ethnique. C'est grâce à cette lecture, c'est-à-dire à la connaissance socioculturelle neuronale devenue l'information génétique de la culture s'exprimant en

concepts, que l'homme s'imposa comme le seul animal ontiquement créatif, comme un petit dieu. Cette lecture toutefois, fournissant le seul critère de la vérité, au vu des phénomènes toujours plus forts de la crise écologique globale, ne peut plus rester l'unique critère de la véridicité de la connaissance théorique, elle doit être accompagnée sinon remplacée par la compatibilité des activités et des structures socioculturelles avec la nature terrestre. L'Auteur formule en conséquence une thèse légèrement provocative en disant que même la vraie connaissance socioculturelle soutenait l'agressive stratégie d'adaptation de la culture contre la nature, qu'elle fut égoïste du point de vue de la fylogénèse et que c'est la raison pourquoi elle ne nous saurait protéger contre la catastrophe écologique.

